

Opettaja Nike Sandelinin (1903–1940) teinipäiväkirjat 1917–1920 ja kuolema sotaisten aikojen kosmoksessa

Antu Sorainen

Nyky-Euroopan ”henki” vaalii naisten itsenäistä seksuaalisuutta samalla kun vaatimukset sukupuoleen liittyvistä erityisistä velvoitteista vahvistuvat. 1930-luvulta tuttuja nationalistisia ja patriarkaattisia asenteita puhalletaan eloon samalla kun modernit seksuaali-identiteetit ja tasa-arvo ovat totuttua mutta myös haastettua arkea. Kansainvälisessä tutkimuksessa on pohdittu nationalismia ja seksuaalisuutta maailmansotien välissä (ks. esim. Mosse 1985 ja Steakley 2002). 1920–30-luvun kansallismielisyyden nyansoidussa tutkimuksessa on kuitenkin queer-tutkimuksella vielä haastetta. Tässä tilanteessa on tärkeää tutkia, mitä erityisiä piirteitä liittyy suomalaisen sivistyneistön protolesboihin tai mikä oli heidän suhteensa ajan kansallismielisiin ideologioihin ja sukupuoleen kohdistettuihin odotuksiin. On siten ajankohtaista pohtia, millaista oli elää 1900-luvun alkupuolen sotaissa ilmapiirissä tavallista mutta halun kautta toisenlaista elämää kuin nuorilta tuolloin odotettiin. Miten menneisyyden nuori hämmäntävissä oloissa kytkeytyi ympäristöön, joka ei vielä tuntenut queer-teoriaa tai Pride-politiikkaa?

Suomessa on paljon tutkittavaa 1800–1900-luvun taitteen ja maailmansotien välisistä protoqueerien naisten vaikutus- ja toimintapiireistä. Näitä ovat muun muassa urheiluopistot, tyttöpartio, Martta-liike, Lapinmatkailu, tehtaantytöt ja myös jo huomiota saanut Lotta Svärd. Protolesbojen ja protoqueerin halun tavallisuus ja tavattomuus kulkevat näissäkin kulttuurin taskuissa kiintoisasti limittäin. Ne ovat omiaan avaamaan uniikin kulttuurisen ikkunan ja aineiston 1900-luvun Suomeen ja tarkentamaan osallistumisen ja kytkeytymisen kokemuksen historiaa: miten oli mahdollista ilmaista lesboeroottisiin tunteisiin liittyvää surua ja kaipausta?

Koska tavanomaisia tutkimuslähteitä 1900-luvun alun queer-nuoruudesta ei aina ole saatavilla, muun muassa vuoden 1889 rikoslain rankaisevan otteen takia, selailen tässä esseessäni 13–17-vuotiaan porilaisen tyttölyseolaisen *Elina Eunike (Nike) Sandelinin* (15.4.1903–29.1.1940) päiväkirjoja sisällissodan ajoilta (kevät–kesä 1917 ja kevät–kesä 1919 ja 1920). Kerron myös hänen traagisesta kuolemastaan Turun pommituksissa 1940. Essee perustuu yksityisarkistoon ja tutkimukseeni (Suomen Kulttuurirahaston tuella) opettaja Nike Sandelinin elämästä ja kansallistunteesta.

SQS
1–2/2024

80

Pervopeili
Essee

Antu
Sorainen

Niken yksinkirjoitus nuoruudestaan kietoutuu oudon ja itsepäisen halun kyttemiseen, kuohuvaan poliittiseen aikaan, kaksikielistyvään perheeseen ja sukulaisuussuhteisiin sekä tyttökouluun. Hänen päiväkirjoissaan saa otetta hieman omituistenkin tunteenpurskahdusten kertomiseen: ”Anna-neiti [opettaja ja naapuri Anna Palmroos] otti minulta Iris-rukan lainaksi ---Tänä iltana sotkin kaikki asiat, mutta olen itsekin sekaisin päästäni.” (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 3.2.1917.) Teini-ikään liitetään yleensäkin mielenkuohuntoja, mutta Nike kirjoittaa myös erityisellä tapaa valonarkoina pitämistään tunteista. Päiväkirjat herättävät taustoittamaan, millaisessa maailmassa 1900-luvun alun nuori koulutyttö kirjoitti oudoista herävistä haluistaan ja paikastaan, vaikka mitään paikkaa tai pysyvää vastetta omille haluille ei tuntunut olevan. Nike kirjoitti nuoresta elämäntunnostaan näin: ”Kun ei ole mitään tosi ystävää niin tuntuu toisinaan niin hyvältä panna ajatuksiaan paperille.” (Nike Sandelinin Päiväkirja II: 4.4.1919.) Päiväkirjat ovat keskustelukumppani, kun muiden kanssa ei voi puhua halustaan eikä tietoa ole saatavilla.

Niken nuoruuden päiväkirjat

Vuoden 1872 koulujärjestys määritteli Suomessa oppikoulujen mallin (Männistö 2014, 142). Myös Niken opinahjo Porin suomenkielinen yksityistyttyökoulu – vuodesta 1920 Porin tyttölyseo – oli perustettu paikallisten suomalaisuusmielisten toimesta sen vanavedessä 1880 (Rintanen ja Kärkkäinen 1955, 10). Yksi keskeisistä taustapuhajista oli Niken oma isä, Porin Lyseon rehtori Lars Hugo Sandelin. Nike kirjoittaa: ”Isä ja Inkeri Kalliala [naapuri ja Porin tyttökoulun rehtori] menivät tänään Helsinkiin pyytämään, että meidän tyttökoulustamme tulisi valtion koulu. Olin isää saattamassa asemalla.” (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 28.4.1917.)

Päiväkirjanpitäjänä Nike eli paitsi tyttöoppikoululaisuuden myös Suomen ensimmäisen oman rikoslain (1889) syntyäikää, jossa saman sukupuolen

keskinäiset haureelliset teot luettiin rikoksiksi (Sorainen 2005). Hän kuoli ennen kuin kyseinen kohta poistettiin laista vuonna 1971. Homo/hetero-jaottelu, saati yleisemmin nykyisin vakiintuneet identiteettikäsitteet eivät olleet Niken nuoruuden yleistä kielenkäyttöä. Siksi tarkastelen Niken elämää ja päiväkirjoihin kirjoitettuja tunteita *protolesbon* ja *protoqueerin* termien kautta. *Protoqueerin* ja *protolesbon* termit auttavat ajattelemaan sellaisia epäheteronormatiivisia elämiä, joita ei omana ajankohtanaan artikuloitu tasa-arvon tai oikeuksien kautta tai jolloin queer-teorian tutuksi tekemät seksuaali- tai sukupuoli-identiteettejä kuvaavat tai niitä kritisoivat käsitteet eivät vielä olleet arkisia (Rubin 2011; Sorainen 2022; Sorainen 2024).

Vaikka rikoslain rankaisevuus keskittyi tekoihin eikä identiteetteihin, antoi se Nikenkin maailmassa viitettä siitä, että jotakin kehittyvän kansalaisyhteiskunnan tunnistamaa outoa naisten keskinäisissä intiimi- tai rakkaussuhteissa oli. Sotien välisessä Suomessa sivistyneistön perheiden tyttärien elämään liittyi ylipäänsä korkeita ihanteita, joita tyttökoulujen opettajat iskostivat oppilaisiin (Koskimies 1920; Rintanen ja Kärkkäinen 1955; Parikka 2022; Karhunen 2024). Nike kirjoittaa: ”En ollut eilen raamattupiirissä, mutta tytöt kertoivat, että he olivat tehneet hyvän päätöksen neiti Nikon kanssa. He päättivät nimittäin aina tästä lähtien lukea läksynsä hyvin, puhua lujaan, istua ja seisoa suorana ja muuten käyttäytyä hyvin. En nyt tiedä mitä siitä tulee. Päätöksen tehtyään olivat Neiti Nikko ja tytöt niin liikuttuja, että melkein itkivät.” (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 12.2.2017.)

Vaikka seksologian moderni termistö oli tuolloin ajan lukeneiston ja oikeusoppineiden saatavilla, sen kategoriat (hetero/homoseksuaali) eivät olleet koulutyttöjen ja opettajattarien itsemäärittelyyn sopivia. Käsitekamppailut olivat kuitenkin Euroopassa alkaneet, samoin rikoslain piirissä Suomessa (Sorainen 2011, 192–239). Käsitekamppailuissa luodaan sosiaalisia kategorioita, kategorioihin kuulumista ja kuulumattomuutta, muutetaan käsitteiden viittausalaa, ja tehdään myös rikollisuutta tai oikeudellisuutta. Käsitteiden liikkeessä on kyse vallasta määrittellä, luokitella ja lokeroita

sitä, mihin ja millaisuuteen käsite viittaa, mitä politiikkaa sillä tehdään ja minkä politiikan väline se on (Pulkkinen ja Sorainen 2011). Vuoden 1889 rikoslain epämääräinen rankaisevuutta ilmaiseva käsite (saman sukupuolen keskinäiset *haureelliset teot*) ei ohjannut suosimaan naisten keskinäisiä intiimisuhteita julkisuudessa. Nike ei elämässään joutunut rikosoikeuden rattaisiin, vaikka hänen tunteensa ja tekonsa olisivatkin lesbon sosiaaliseen kategoriaan nykyhetkestä käsin tulkittavissa. Koska kuitenkin tulkinnatkin muuttuvat edelleen käsitteiden ja niiden viittausalojen muuttuessa, käytän hänen elämästään ja nuoruuden päiväkirjoistaan sanaa *protolesbo*.

Niken, kuten kenen tahansa nuoren ihmisen päiväkirjat ovat merkittävää ja ainutlaatuista kirjallisuutta, sillä niiden välittämä kokemus on kirjoitettu suhteessa maailmaan, menneeseen, aikalaisuuteen mutta myös tulevaan. Päiväkirjat kertovat etenkin queerista halusta ja elämästä ainutlaatuisella tavalla. Niken päiväkirjoissa kiinnostaakin se, ettei niitä ole kirjoitettu suurelle yleisölle, osin jälkikäteen tai yhteiskunnallisesti merkittävän henkilön positiosta kuten esimerkiksi hänen aikalaisensa Hella Wuolijoen (1945) ja Aino Kallaksen (1920–1926; 1945) päiväkirjat ja muistelmat. Autenttisuus on kiehtovaa, kun kirjoittajan selkeä motiivi ei ole päiväkirjojen julkaiseminen eikä aikakauteen vaikuttaminen. Nike kirjoittaa tyttökoulun arjesta esimerkiksi näin: ”*Saksantunnilla oli Neiti [Hildur] Koskimies niin vihaisella päällä, että ei ollenkaan suvainnut, että naurettiin. Mutta minua kuitenkin nauratti niin hirveästi ja sen tähden täytyi minun raapia ylähuulta aivan verille peittääkseni nauruani.*” (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 16.1. 1917.) Ja: ”*Tantti oli niin vihaisella päällä, että sanoi, että Suomen nuoriso on palasta pannukakkuväkeä.*” (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 20.1. 1917.) Ja kun kotona kokoontui raamattupiiri, jota veti yksi tyttökoulun arvokkaista naisopettajista, kirjoittaa Nike: ”*Neiti Helmi Forsman oli meidän raamattupiiriämme aloittamassa. (Kesken kaikkia mielikuvituksia Sylvia päästi aikamoisen ”kanuuna paukauksen.” Pauhina eli humaus kävi läpi huoneen.)*” (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 28.1.1917.)

Nuori Nike eli keskellä kansalaissodan alkavia ja päättyviä pauhuja Porissa, mutta hänen merkintänsä ovat historian näköpiirin ulottumattomissa olleen koulutyön, jolta kukaan ei odota poliittista tai taiteellista osallistumista aikaansa: ”*Tänään on merkittävä päivä. Näinä päivinä on keisari luopunut virastaan ja hänen veljensä on valittu keisariksi, mutta mä kuulin, että hän ei tahtonut ottaa sitä vastaan. Hänen majesteettinsa, entinen keisari, ei tahdo antaa sitä virkaa pojalleen Alekseille, koska tämä on niin heikko. Täällä Porissakin on näytetty mielenosoituksia. Sosialistit nimittäin marsivat ympäri kaupunkia kantaen yhtätoista punaista lippua. Yhdessä seisoi ”Vapaus”, toisessa Vapaus sorretuille” --- Kyllä se on kummallista tämä aika.*” (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 17.3. 1917.) Kaksi päivää myöhemmin, kun juhlitaan isän 58-vuotissyntymäpäiviä, Nike toteaa: ”*Kaikkien levottomuuksien vuoksi on lupaa koulusta.*” (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 19.3. 1917.) Vaikka kaduilla oli liian levotonta tyttökoululaisten kävellä kouluun, voitiin juhlat kuitenkin pitää kotona. Yksityisoppikoulujen opettajia asui paljon samassa puutalokorttelissa (Karhunen 2024), joten juhliin saapui vieraaksi muun muassa Niken ihailema opettajatar, Neiti Nikko (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 19.3.1917).

Nike siis kirjoitti päiväkirjaa tilanteessa, jossa maailma kuohui uudella jännitteellä kodin ulkopuolella samalla kun heräävä queer-halu elähdytti ja korvensi Niken sisäistä elämää. Nike kirjoitti isänsä nimipäiväjuhlissa (joita ajan tavan mukaan vietettiin suurin menoin) vieraana olleesta opettajasta: ”*Neiti Nikko on ollut myöskin, sillä minä ihailen Neiti Nikkoa. Kun eräs professori piti esitelmää niin – en osaa kertoa...*” (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 3.2.1917.) Niin, mitähän tunnetta Nike ei osannut kertoa, jää nykylukija pohtimaan.

Päiväkirjojen Niken perheen aika

Nike oli Julia (os. Öller 1865–1946) ja Lars Hugo Sandelinin (1860–1933) suomenkielistyvän sivistysperheen nuorin tytär. Niken vanhemmat perustivat perheensä Poriin, jossa oli eletty 1860-luvun alusta voimakasta teollisuuden nousukautta (Karhunen 2024, 5; Saarinen 1972, 215–221). Porin seutu oli koko Suomen vauraimpia alueita 1800-luvun lopulle asti ja alueelle virtaavan teollisuustyöväestön myötä kaupunkia alkoi luonnehtia myös vahva suomenkielistyminen, joka johti vuonna 1905 hallintokielen vaihtoon suomeksi (Satakunnan Kansa 2018).

Suomenkielistyminen näkyi Nikenkin perheessä. Äiti Julia oli ruotsinkielisestä perheestä Snappertunasta. Julian äidin kuoltua isä päätyi pappissäädyn valtiopäivämieheksi Helsinkiin. Siellä Julia kävi suomalaista tyttökoulua. Hän opiskeli koulun jälkeen konserttipianistiksi. Ajan tavan mukaan hän joutui luopumaan omasta urastaan mennessään naimisiin papin kanssa. Julia kirjoitti kolmelle tyttärelleen kansalaissodan päätyttyä, että näiden tulisi kouluttautua ja luoda oma itsenäinen ura. Sitä virhettä ei tullut tehdä, että päätyisi naimisiin: ”--- *nog är det bra att vara duktig fast man aldrig skulle gifta sig. Jag har alltid önskat att mina döttrar skulle bli bättre än jag.*” (Julia Sandelinin kirje Eevalle Reitkalliin 9.8.1918.) Kahta poikaansa Julia-äiti ei tiettävästi kehottanut välttämään avioliittoa: nämä avioituivat ja heillä oli lapsia. Niken kahdella isosisarella oli pappiskosijat, mutta koska avioituminen olisi tarkoittanut äidin tavoin urasta luopumista, he pysyttelivät naimattomina äidin toiveen mukaan. Julia ei oppinut virheetöntä suomea. Hän alkoi myöhemmässä vaiheessa kirjoittaa ja puhua omille suomenkielisille lapsilleen ruotsia huomattuaan, etteivät nämä osanneet kieltä kunnolla.

Niken isä Lars Hugo Sandelin oli innostunut Vaasan ruotsinkielisessä lyseossa suomalaisuuden aatteeseen, vaikka kieliaatekeskustelut käytiin-

kin ruotsiksi. Hän liittyi Suomalaiseen Seuraan 1882, valmistui papiksi 1883, toimi kolme vuosikymmentä (1893–1922) Porin Lyseon rehtorina ja julkaisi teologisia sekä muita kirjoitelmia täydellisellä suomen kielellä (Kansallisbiografia 2024). Julia ja Lars Hugo ostivat perheelleen puuta-loasunnon niin sanotusta opettajakorttelista (Mikonkatu 21) Porista. He laittoivat viisi aikuisuuteen elänyttä lastaan suomenkielisiin lyseoihin. Nikellä oli kaksi isoveljeä ja kaksi isosisarta. Yksi isoveljistä (Hugo Johannes s. 1903) kuoli lapsena.

Pori oli Niken lapsuudessa ja nuoruudessa tyypillinen puutalo kaupunki, jossa sivistys- ja virkamiesperheet asuivat jonkin matkan päässä vauraimman porvariston kivitaloista (Kuusikari 2017, 32–36; Teinonen 1984, 7). Niken perheen puutalo sijaitsi heti ydinkeskustan kupeessa lähellä silloista rautatieasemaa. Niken opinahjo oli kulman takana samassa korttelissa, kun taas isän työpaikkaan Porin Lyseoon oli vajaa kilometri matkaa. Niken perheen talossa oli pihapiirin asukkaiden yksityinen pumppukaivo, josta kannettiin kunkin kotitalouden puhdas vesi sisään. Viemärointi edusti uutta aikaa, mutta korttelin jätevedet johdettiin likeisiin vesistöihin. Keittiöön oli ulkoa oma ovi, ja asuintiloihin kuljettiin tambuurin eli eteisen oven kautta. Ajan tavan mukaan elämä porilaisessa sivistysperheen puutalossa oli sangen kansoitetua. (Karhunen 2024; Kuusikari 2017, 30–36.)

Nikenkin perheen kodissa asui eri-ikäisiä perheenjäseniä, opiskelemaan lähteneiden isosisarten tiloihin otettuja alivuokralaisia ja palvelija. Etenkin kesäisin talouteen ilmaantui pitkille vierailuille sukulaisia ja nuoria ulkomailta tulleita kieliharjoittelijoita. Keittiössä kävi säännöllisesti muun muassa kerjäläisnainen Sepeenska. Rehtori-isä piti salissa erilaisten järjestöjen kokouksia, sunnuntaipäivällisillä oli tavan takaa isän opettajakollegoita ja omat koulutoverit piipahtelivat hekin kylässä. Nike kirjoittaa tyypillisestä kotipäivästään, kun hän on kipeänä: ”*Äiti on influenssassa. Isä oli myöskin Ulvilassa. Sirkka ja Lyyli [koulutovereita] olivat näyttämässä minulle läksyjä.*”

--- Illalla vielä hiukan turnattiin Paavon [veli] kanssa. Nyt Sylvi [alivuokralainen] pesee hampaitaan.” (Nike Sandelinin Päiväkirja 1.2.1917.) Ja kevätlukukauden päättyessä: ”Kirkosta tultuamme oli lehtori Rydman meillä – myös aamiaisella ---sen jälkeen tuli Ingeborg Järppe pelaamaan Paavon kanssa. Kun he olivat kyllästyneet, aloin opettaa Doris Lundelinia. Lehtori Rydman oli myöskin päivällisellä. Nyt illalla ovat neiti Polviniemi [opettaja, naapuri] ja Rapolan täti [naapuri] meillä.” (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 27.5.1917.) Usein keittiössä istui myös vapautettu vanki, jolle Lars Hugo koetti järjestää työtä ja asunnon – tyttäret vähän pelkäsivätkin suoraan vankilasta kodin keittiöön tulleita miehiä (suullinen tieto Niken veljentyttäreiltä 1.5.2024). Noina aikoina oli toki kohtuullisen tavallista, että sukulaiset ja tietyt muutkin ihmiset saattoivat oleskella sivistysluokan perheissä tai isommissa taloissa pitkäinkin. Kenen valitsema – tai hyväksymä – tämä perhe oli, on toinen kysymys (Sorainen 2022, 403).

Ydinperhe oli ylipäättään vähemmistönä Porissa Niken perheen kaltaisissa ajan virkamies- tai toimihenkilöperheissä, se oli yleisempi käsityöläisten ja työläisten piirissä. Tuolloisissa porilaisissa virkamiesperheissä lapset harvoin jatkoivat isän ammatissa. (Teinonen 1984, 134.) Lars Hugonkaan lapsista ei yksikään valmistunut isänsä tavoin papiksi. Nikestä (s. 1903) ja isovelji Kallesta (Kaarle Laurentius s. 1893) tuli Helsingin yliopistossa korkeakoulutettuja opettajia, isovelji Paavo Pietarista (s. 1897) diplomi-insinööri ja isosisarista Liisasta (Maria Elisabet s. 1892) ja Eevasta (Eva Lucia s. 1894) opistotason opettajia.

Niken päiväkirja kodissa ja sodan alla

Porin tuolloisissa virkamiesperheissä lasten sosiaalinen asema pyrittiin pitämään samana tai nostamaan sitä verrattuna lapsuudenkodin sosiaaliseen asemaan (Teinonen 1984, 132–134). Usein koulutustasossa edistyi verrattuna isään – näin tekikin Niken isovelji Kalle, joka väitteli tohtorik-

si. Kummijärjestelmä oli tärkeä. Kummijärjestelmän kautta perheeseen pyrittiin sitomaan suuri määrä hyvissä ammattiasemissa olevia tuttavuuksia, sukulaisia ja työtovereita. Eniten sukulaiskummeja oli tuolloin virka-, toimi- ja kauppiasperheiden lapsilla. Näissä perheissä keskimäärin 45 % kummeista oli sukulaisia, ja kummien lukumäärä oli yleensä korkeintaan neljä. (Karhunen 2024; Teinonen 1984, 49; 132–134.) Nikellä oli peräti kahdeksan kummiä, joihin kuului Lars Hugon sukulaisrovasti rouvineen, äiti-Julian veli vaimoineen, kolme Lars Hugon opettajakollegaperheystävää sekä Niken 15-vuotias, rippikoulun käynyt serkku äidin puolelta. Niken perheessä kummit haettiin siis sekä molemmilta puolilta sukua että isän ammattialojen piiristä ja niistä ihmisistä, joiden kanssa haluttiin olla suhteissa lapsen ja perheen hyvän tulevaisuuden varmistamiseksi.

Mainittakoon, että Niken perheen esikoislapsella Liisalla oli yksitoista kummiä, mukaan lukien professori V. Koskimies, eräs lääkäri sekä arkkitehti. Muilla perheen lapsilla oli viidestä kymmeneen kummiä. Lasten kummien joukossa oli myös kaksi naisopettajaa, Anna Palmroos ja Lilli Kiianlinna. Nämä kaksi läheistä perhetuttavaa olivat mahdollisesti pariskunta (Karhunen 2024). Esimerkiksi Kiianlinnan kuolinilmoituksessa viitataan Palmroosiin näin: ”Uskollinen luonteensa kiintyi läheisesti ystävättäreensä, jonka kanssa 23 vuoden ajan jakoivat elämän ilot ja surut. Tämän ystävättären kanssa jäi nyt poismennyttä lähinnä suremaan äiti, sisar sekä veljet perheeseen.”¹ Niken lapsuudenperheen kummipiiriin kuului siis kunniallinen opettajatarnaispari, joka otti osaa paitsi perheen arkeen tihein vierailuin myös kaupungin moniin yhteiskunnallisiin seuroihin, joita Lars Hugo usein johti. Lars Hugo oli muun muassa Kasvatusopillisen yhdistyksen Porin haaraosaston puheenjohtaja (1892–1913), Porin kasvatuslautakunnan puheenjohtaja (1905–1922), Porin kaupunginval-

¹ *Satakunnan Sanomat* 1915; tieto kuolinilmoituksesta saatu sähköpostitse Anna Palmroosin elämää tutkivalta Eeva Karhuselta 23.4.2024.

tuuston jäsen (1914–1921) ja Porin diakonaattiyhdistyksen puheenjohtaja (1896–1922).

Isän yhteiskunnallinen asema ja toimeliaisuus tarkoitti Niken kodin piirissä, että isä oli joko usein poissa tai kotona kokoontui erilaisia yhdistysten jäseniä. Koti oli siis sekä yksityinen että yhteiskunnallisten piirien ja perhetuttujen jatkuva pistäytymispaikka. Niken päiväkirjoissa mainitaankin usein vieraiden läsnäolo päivällisellä sekä korttelin muiden opettajien kanssa tapahtunut vuorovaikutus eri kodeissa. Teini-Niken päiväkirjan piilossa pysymisen kannalta näin kansoitettu koti oli selvä riski. Nike pohti kuitenkin, tuleeko kukaan koskaan lukemaan hänen merkintöjään. Kaikella kirjoittamisella on (ainakin kuviteltu) yleisönsä silloinkin, kun muistiinmerkitsijä on oman aikansa yhteiskunnan sivuhenkilö, ei yhteiskunnallinen vaikuttaja. Nikenkin päiväkirjoissa kummittelee (epätoivottuina lukijoina) utelias äiti, hänen huoneensa jakanut alivuokralaistoveri ja sisarukset: ”Luultavasti minun päiväkirjani on löydetty. Sillä nukkekaappini oli siivottu aivan uuteen uskoon.” (Nike Sandelinin Päiväkirja I, 13.2.1917.) Päiväkirjalle oli vaikea keksiä piilopaikkaa, sillä niin kotona kuin ulkorakennuksissa ja pihapiirissä hyöri kaiken aikaa perhettä, palveluskuntaa, naapureita ja muuta väkeä. Niken kirjoittamisessa on siis aina mukana tietoisuus, että joku lukee hänen merkintöjään.

Nike kirjaa myös poliittisia kokemuksiaan kodissaan, ilman politiikan sanastoa, esimerkiksi kertoessaan kerjäläisnaisen ulostavan portaille. Merkinnästä jää epäselväksi antoiko kristillishenkisessä hyväntekeväisyydessään pihi Julia-äiti kerjäläiselle liian vahvaa tai pilaantunutta ruokaa, vai oliko ulostaminen ulko- ja sisätilan jakamispisteeseen eli ulkoportaalle protesti yhteiskunnan hyväosaisten omahyväisyyttä vastaan. Nike kirjoittaa: ”Sepeenska oli täällä tänään tavallisuuden mukaan kerjäämässä ja mennessään ulos teki hän isoa paha rappusille. Kun äiti tuli kyseli hän mistä ihmeestä se on tullut. Niin kuin mukamas ei sitä olisi tiennyt.” (Niken päiväkirja I, 10.2.1917)

Nike antaa siis ymmärtää, että äidin hämmästys sotkusta oli epäaitoa, sillä näin oli ilmeisesti käynyt ennenkin. Tätä tukisi silminnäkijätodistajan kertomus: ”Myöhemmin Aitolahdella Nike kieltäytyi kun Julia kehotti viemään vanhoja kahvinpuruja kunnalliskotiin. Julia: ”Köyhät voivat keittää uutta kahvia.” Nike kaatoi purut pihalle.” (Niken veljentytär (s. 1934) suullisesti, 30.12.2022). Nikellä oli siis oikeudentuntoa, kykyä kieltäytyä vääriksi kokemistaan käskyistä auktoriteettien edessä, ja huomiokykyä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden asioissa arjen keskellä. Äidin nihkeys kahvin suhteen liittyyne paitsi sota-ajan pulaan myös ajan henkeen Porin sivistysperheissä. Joidenkin mielestä köyhälistöalueella (niin sanotussa kuoppakaupungissa kuudennessa kaupunginosassa), jonne äiti lähetti Nikenkin viemään ruoka-apua, oli aikoinaan keitetty julkiselta silmällä piilossa kahvia hyvillä pannuilla ja mukavilla liesillä. (Frigren 2019, 97.)

Niken ensimmäisen päiväkirjan viimeiset merkinnät ovat seuraavia: ”22.4. 1917 sunnuntai: Myöskin tämpäpäiväisessä lehdessä oli, että saksalaiset ovat jo Itämerellä ja saattavat millä hetkellä hyvänsä olla Helsingissä. Koulut ehkä lopetetaan 1pv sen tähden. / 23.4. 1917 maanantai: Tämä päivä meni oikein huonosti. En osannut mitään. En saa tätä nykyään olla ulkona kuin kello 7. / 24.4. 1917 tiistai: Jäät ovat tänään liikkeellä. Kello kuudelta olin lausuntaillassa tyttökoulussa, sen piti rouva Olga Poppius. Hän luki muun muassa Juhani Ahon ”Tuomion kellot” (sic!). Ja sillehän me vasta nauroimme. Kello lyö juuri kymmenen ja siis lopetan tämän päiväkirjani. Loppu.” Tyttökouulaisten nauru Juhani Ahon (1905, 116–122) Tuomiokello-lastulle sotaisan tilanteen kiristyessä päivä päivältä saattoi olla helpottavaa. Voi myös olla, että Nike on sarkastinen eikä ketään naurattanut laisinkaan: ”Loppu.” Ahon lastussa talonpoika Jussi luulee kuulevansa kellon äänen noutajan tullessa hakemaan viimeiselle tuomiolle ja ehtii katua pahoja tekojaan. Hän yrittää kauppaa noutajan kanssa sekä olla toiveikas ja vahingoniloinen kun kello tuntuukin menevän toista hakemaan. Kun hän ymmärtää, että kello kuuluu todelliseen uuteen rekeen pappilassa, hän ryhtyy mahtipontiseksi

ja kyseenalaistaa koko viimeisen kellon olemassaolon. Lyhyessä lastussa Aho (1905, 122) käy siis läpi koko inhimillisen tunneskaalan kuoleman edessä, ja lopussa ulkopuolinen kertoja lausuu, että ei se kello toista kertaa kenenkään kohdalla soi, ei Jussinkaan: ”--- *pim – pom – pim – pim! pim peli... pim peli...!*”

Vuodelta 1918, kansalaissodan ajalta, Nikeltä ei ole päiväkirjaa eikä yhtään kirjettä, vain yksi merkintä luokkatoverin kotitaustasta (22.12.1918): ”*Impi Frestadius (s. 20.9. 1902). Hänen isänsä on asvalttitehtaan johtaja. Heillä on oikein hauska ja siisti koti. Eivät pidä palvelijaa laisinkaan.*” Kansalaissota (27.1.–15.5.1918) oli loppunut puolisen vuotta aiemmin, joten on kiintoisaa, että Nike huomioi palvelijan puuttumisen varakkaasta perheestä. Impi oli lisätty listaan, jossa Nike 11.10.1917 oli kuvannut viidennen luokan luokkatovereitaan. Aiemmissa luokkatovereiden kuvauksissa tuli esiin lähinnä perhetausta, tytön ulkonäön tai luonteen miellyttävyyden, etevyyden tai sen puute sekä yhden kohdalla huumaantumisen kahteen lyseon poikaan. Yhden toverin kohdalla Nike kirjoitti: ”*Sittemmin hän alkoi oleskella ryssien kanssa. Hän jäi luokalle, eikä enää sen jälkeen tullut kouluun.*” Viimeiset Niken päiväkirjamerkinnot ennen kansalaissotaa ovat juhannusaattona 1917 perheen kesäpaikasta: ”*Opin tänään tanssimaan polkkaa.*”

Oudot halut kansalaissodan jälkeen

”*Miksi juuri meidän nuoruudessamme piti tämän synkän ajan tulla tummentamaan onnemme kirkasta taivasta?*”, kirjoittaa Niken isosisar Liisa Sandelin (6.8.1918) runovihossaan. Nike jää mykäksi, mutta isommat sisarukset dokumentoituvat kansalaissodan melskeissä. Esimerkiksi isovelji Kalle joutuu punaisten pidättämäksi Hyvinkään parantolassa, jossa tapahtuu tuolloin myös poliittinen murha (Kalle Sandelinin päiväkirja, 30.–31.1.1918). Nikellä sen sijaan tuntuu olevan yksityinen, queer-melankolinen ja ravi-

suttava itsen olemisen kyseenalaistamiseen johtava kokemus vajaa vuosi kansalaissodan päätyttyä.

Niken päiväkirja alkaa uudelleen 21.1.1919. Pian seuraa nyt 16-vuotiaan Niken omakohtainen kertomus queer-halun todeksi elämisen autuudesta ja sitä seuraavasta heterokulttuurin petoksesta ja sen maailmaan pettymisestä. Tyttölyseolaiset päättävät järjestää tyttöjen naamiaiset 4.2.1919 Strömmerillä. Nike kuvaa kuinka ihanaa kaikki hänelle oli: ”*Kokosimme kaikilta tytöiltä monenmoisia ruokatarpeita, jotta saimme oikein hienoa trahamenttia. Minä valmistelin itselleni ritaripukua. ---Impi oli minun daamini. ---Minun nimeni oli Ulrich Rudenz ja Impi oli Meine Gemahlen Bertha. Kyllä olimme ihan vääränä naurusta. Eräällä oli krinuliinia, yksi oli matruusi, yhdellä parilla oli slovaakkilaiset kansallispuvut. Voileivät joita oli kolme tarjottimellista maistuivat erinomaisilta. Jälkiruoka oli ihanaa. Tulin kotiin kello 2 yöllä isä oli kovin vihainen.*” (Niken Päiväkirja II: 4.2.1919.)

Mutta jo kohta niin iloiselle Nikelle tapahtuu kammottava petos! Kutsutoverikuntailta kahta kuukautta myöhemmin osoittautuu heteronormatiivisuudessaan Nikelle putoamiseksi autuudesta ulkopuolisuuteen: ”*Näytelmäkappaleen nimi oli 'kirjallinen seura'. Minäkin olin siinä ja esitin pojan osaa. Kyllä mua hiukan kehuttiinkin. ---Tanssi oli hauskaa, kunpa vain olisin saanut enemmän tanssia. Kolme kertaa minä tanssin. Minusta tuntuu kaikki nyt niin ikävältä ja tunnen itseni niin hylätyksi. --- Minä tiedän että olen iljettävien ja häijyjen olento mitä maan päällä voi löytyä, mutta miten tulla paremmaksi? ---Jos teeskentelen tuntuu oloni mitä tukalimmalta. Kun äsken juuri teroitin tätä kynääni isolla leipäveitsellä ajattelin, että paljon ei tarvitsisi, ei muuta kuin yksi pistos sydämeen puukolla niin olisin vapaa tästä elämästä. --- Jospa minulle olisi joku aate tai tehtävä jolle pyhittäisin koko elämäni.*” (Niken Päiväkirja II: 4.4.1919.)

Nike haaveilee kylläkin ison keittiöveitsen lipsahduksesta, mutta sen terä osuisi kuolettavasti häneen itseensä, ei muihin, koska hän kokee halunsa

oudoiksi ja kummallisiksi. Niken kaipuu ja pettymys purskahtavat kuitenkin ulos maailmaan hieman omituisina tekoina. Esimerkiksi 10.4. 1919 hän kirjoittaa: ”Koulussa oli aikamoista tänään, olin joutua aikalailla kiikkiin. Meillä oli nimittäin hirmuisen hyviä papuja, minä ahdoin niitä taskuni täyteen kouluun mennessäni. Ensin oli uskontoa. Minä jakelin ennen tuntia papujani jalomielisesti tytöille. Ne sitten piloillaan viskelivät niitä lattialle. Kun mentiin kävelemään, niin neiti Kalliala meinasi monta kertaa lentää nenälleen. Sitten hän noukki niitä kokonaisen kourallisen ja kysyi kuka on tuonut papuja kouluun.” Ehkä Nike halusi taas olla tyttöjen ihailema prinssi, samalla kun hän hieman kapinoi kotia vastaan, ja ehkä myös sota-aikana vallinnutta pulaa.

Niken päiväkirjat niukentuvat pian kutsuverikuntaillan tuottaman pettymyksen ja papuepisodin jälkeen. Sitä seuraa vain merkintä toukokuun lopulla (30.5.1919): ”---olen nyt tulemassa täysikasvuiseksi --- käyn nimittäin rippikoulua.” Päiväkirja vuodelta 1919 loppuu kokonaan ylioppilaaksi tulon ja ensimmäisen kesätyöpaikan (puutarhakoulussa Eeva-sisaren luona) jälkeen. Päiväkirja jatkuu jälleen keväällä 1920, kun 17-vuotissyntymäpäivä lähenee. Niken elämän tuntuu olevan kovaa taistelua, mutta koulu auttaa: ”---vain harvoin pääsee ihminen voitolle. Ainakin minä. Miten ihanaa se olisikaan kun ihmisellä olisi lujempi tahto. --- Jos ei koulua olisi minä nyt jo varmaankin olisin tullut hulluksi. --- Illat ovat ikävimmät. Yksin saan istua ikävissä ajatuksissa. Olisipa edes oikein hyvä ystävä. Mutta en kai minä koskaan sellaista saakaan. Oma syyni. Ollapa jo omassa leivässä. Elämä, elämä, mitä oletkaan?” (Nike Sandelinin Päiväkirja II, 11.3.1920.)

Nike jättää onneksi veitsen sikseen ja kaihoaa sen sijaan omaa tehtävää maailmassa. Hän löytääkin sen kuunnellessaan Porissa vierailleen Anni Collanin kansallistunnetta innoittavaa luentoa: ”Kello seitsemän - voi ihanaa - oli Anni Collanin esitelmä Kansalliskodissa. --- me pöllöt [Liisa Wanne, luokkatoveri] menimme ensimmäiseen riviin istumaan, mutta hyvä siinä muuten oli, kun näki tuon reilun ihmisen koko reippaan persoonan. Kyllä se esitelmä

oli niin innostava, niin sytyttävä, sitä olisi saanut kestää vaikka kuinka monta tuntia, kyllä olisin jaksanut kuunnella. - Jospa voisin tulla voimistelunopettajaksi [kuten Collan] - mahdotonta!” (Nike Sandelinin Päiväkirja II, 7.4.1920.)

Collanin kansallistunteen siivittämän vakaumuksen myötä Nike kirjoitti Tyttölyseosta keväällä 1922 ylioppilaaksi. Niken päiväkirjat loppuvat kokonaan 1.9.1920, kun Tyttölyseon ehtolaiset kutsuvat toverinsa Kirjurinluotoon leivoskahveille: ”---kohtasimme aika liudan tanttejamme. Poikkesimme soittolavalle hiukan tanssimaan. Sitten pälkähti päähämme, että mennään Vannen naurismaalle varkaisiin. ---Kahlasimme joen yli ja juoksimme pitkin pellonsyrjää. Turnipsit maistuivat erinomaisesti.” Nike oli löytänyt taas elämänilonsa, ja iloitsi yhdessä tyttökouluisten ja opettajattarien (”tantit”) kanssa vallattomasti.

Päiväkirjojen jälkeen

Niken tarinaa voi edelleen seurata sukuarkiston runsaan materiaalin kautta. Hän lähti opiskelemaan Helsinkiin vuonna 1922, ensin seminaarikurssille ja toimi sitten kansakoulunopettajana ja viransijaisena oppikouluissa. Opiskeltuaan luonnontieteitä Helsingin yliopistossa hän valmistui filosofian maisteriksi tammikuussa 1932. Vanhemmat muuttivat pois Porista samana vuonna kuin Nike, sillä isä Lars Hugo siirtyi Tampereen Lyseon kautta Aitolahden kirkkoherraksi ja Tampereen Tuomiokapitulini asessoriksi. Hänestä tuli myös Helsingin yliopiston teologian kunniatohtori 1923. Nike ja muut sisarukset kävivät kuitenkin usein Aitolahdella.

Opiskeluvuosinaan Nike kävi myös muun muassa Varalan urheiluopistossa kesäkurssin vuonna 1926. Hänestä on aurinkoisia kuvia naisryhmissä Varalan opiston luonnonmaisemissa. Pidetty ja yhteiskunnallisessa etenemisessään toimielias Nike kutsuttiin kummiksi 1930 isovelji Kallen esikoispojalle Ollille, yhdessä muun muassa kirjailija Frans Emil Sillanpään

kanssa. Näin arvostetussa asemassa oleva kummi merkitsi sivistysperheille tuolloin tiettyä ylimääräistä arvostusta (Teinonen 1984, 52).

Nike suoritti opetusnäytteet Helsingin Normaalilyseossa 1935, mutta hän siirtyi jo syyslukukaudella 1933 Turkuun kansakoulunopettajaksi. Tämä oppikoulunopettajan koulutusta alemman työpaikan ottaminen saattaa liittyä siihen, että Lars Hugon kuoltua 1933 Nike otti Julia-äidin luokseen asumaan, niin sanotun papinleskien armovuosien umpeuduttua.² Kyseessä oli ehkä paine löytää pikaisesti työ, jolla elättää myös äiti sekä perheen aseman edellyttämä palvelija. Niken isosisarilla ei ilmeisesti ollut tilaa eikä perheen perustaneilla veljillä mahdollisuutta ottaa Julia-äitiä luokseen. Suvun kesänvietot keskittyivät Lars Hugon kuoltua 1930-luvun lopulla sosiaalisesti, yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti aktiivisen Kallen ja tämän perheen ympärille. Kallen vaimo piti tavattomasti Nikeä, vaikkei ehkä osannut arvostaa naissuhteita. Liisa ja Eeva, isosisaret, noudattivat äitinsä sydämen toivetta naimattomuudesta: heistä tuli muun muassa Porvoon Naisopiston ja Reitkallin Puutarhakoulun kautta käsityön ja puutarhaopin opettajia. Heillä oli vaatimattomat opistoasunnot, joista piti lähteä kesäksi sukuloimaan, tuttaviiin tai matkoille. Esikoinen Liisa ehti olla nuorena salakihloissa, mutta suhde päättyi. Nike oli kolmesta sisaresta lopulta ainoa, jolla oli puoliso, Helmi. Tosin ajan laki tai yhteiskunnan normit eivät tätä tunnustaneet – mutta suku kyllä. Liisa oli lainannut opintoihin rahaa Nikelle. Tätä kautta hän ehkä sai sisarensa myös pientä valtaa, esimerkiksi äidin asumisasiassa.

Turussa Nike toimi innolla NNKY:n partiolippukunnassa, Turun Tähtityttöissä. Tyttöpartion perustajiin kuuluneen Anni Collanin luennolla käymi-

2 Armovuosi oli Suomessa Ruotsin vallan ajalta periytyvä tapa, jonka mukaan kuolleen virkamiehen perhe saa yhden vuoden ajan nauttia miehen palkkaetuja (Forma et al 2004, 12). Varsinaisen armovuoden lisäksi saatettiin myöntää myös ylimääräisiä armovuosia. Julia-äiti sai näitä kaksi.

nen teininä Porissa sekä heterotapaiseen maailmaan pettymys esimerkiksi kutsutoverikuntaillalla poikien torjuvan asenteen takia ehkä innoittivat Nikeä tyttöpartiotoimintaan. Myös Niken tyttökoulun opettajista Porissa moni oli ollut aktiivinen NNKY:ssä (Karhunen 2024). Todennäköisesti Nike tutustui puolisoonsa lähemmin näissä merkeissä, työpaikalla tai tyttöpartiossa, sillä opettajaseminaarin käynyt, kuusi vuotta Nikeä vanhempi Helmi (s. 1897) toimi opettajana samassa Puolalan koulussa kuin Nike. Ensimmäinen Kalle-veljen ottama romanttissävyyinen yhteiskuva Nikeä ja Helmistä sukuarkistossa on kesältä 1934 Aitolahdella. Näitä romanttisia, lähes pastoraalisia kesäkuvia on useampia, mikä viittaisi nuoreen rakkautteen ja siihen, että Kalle-veli kiinnitti tähän positiivista huomiota. Kesällä 1935 on Aitolahdella otettu suvun yhteiskuva, jossa Nike ja Helmi-puoliso istuvat järvenrannassa keskellä kuvaa kiinni toisissaan, ympärillään Paavo-veli, pikku kummipoika Olli Julian sylissä, Kalle-veljen vaimo Raili-tyttö kanssa sekä suomea perheessä opetellut ruotsinkielinen teologian opiskelija Hans von Bergman. Niken lapsuudenperhe vietti tuolloin viimeisen kesänsä Aitolahdella. Sitten yhteiskuvia Nikeä ja Helmistä on myös Norjan vuonoilta kansallispuvuissa 1937 ja tyttöpartion retkeltä Turun Kaksikerran Pitiskarissa 1938. Viimeinen kuva Nikeä on Turun asunnolta syksyllä 1939: Julia-äiti ja Nike lukevat sohvalla aikakauslehtiä, ja vieressä on Julian hunnutettu hieno nukke. Äiti ja nukke katsovat kameraan, Niken olemus on levollinen, silmät alas luotuina.

Mitä Niken suhteeseen rakastettuunsa Helmiin tulee, niin sivistysperheiden tapa muuttaa kesäksi maalle antoi tälle sijaa laajennetun kesäperheen ja luonnon helmassa. Myös tyttöpartion retkeily vartionjohtajien asemassa soi Nikelle ja Helmille mahdollisuuden yhteisteltailuun. Äidin hoivan tähden Nike luultavasti luopui varsinaisesta yhteisasumisesta rakastettunsa Helmin kanssa. Talvisodan syttyessä Nike toimi Turussa Väestönsuojelun ilmailuvontatehtävissä ja potilaskotisisarena sairaalassa. Sodan jaloissa Nike etsi Turun satamasta myös kummipoikansa Ollin, joka istui

joulukuun 1939 pimeässä pakkasessa sotalapsijunassa plootu rinnallaan. Nike ehti halata tätä ennen kuin lapset lastattiin laivaan halki miinoitetun Itämeren. Helmikuussa 1940 Nike saattoi myös vastahakoisen Julian junalla sodalta turvaan Kauhajoelle isosisarensa Eevan luokse – kesken matkan he joutuivat pakenemaan pommitusta metsään. Julia koetti saada Nikeä toimittamaan hänelle pianon Turusta Kauhajoelle. Vain muutama päivä Kauhajoelta palattuaan, 29.1. 1940 Nike menetti henkensä Turun pommituksessa.

Palopommi murskasi Niken. Tämä tapahtui Niken rakastetun Helmin kotona. Nike oli ollut lepäämässä ilmavalvontavuorojensa välillä ja nousut sängystä ja kävellyt eteiseen, kun pommi tuli suoraan läpi puutalon katosta. Kotiapulainen juoksi paikalle. Hän löysi Niken ääntelemästä heikosti seiniltä pudonneiden paperien alta. Pihamaalla, pommin särkemässä äänimaailmassa kukaan ei räjähdysen mykistämisen korvin kuullut uskollisen kotiapulaisen avunhuutoja. Apulainen sively Niken otsaa, ja tämä hymyili heikosti. Kun ambulanssi vihdoon saatiin paikalle, oli Nike jo menehtynyt. Hänet haudattiin sankarivainajana muutaman päivän kuluttua 2.2.1940 Turun uudelle hautausmaalle. Julia-äiti ei päässyt saatto-matkalle, sillä Turussa oli ilmahälytys. Hän joutui katkerana odottamaan pommisuoja. Tiedämme tämän, sillä sekä Niken äiti Julia että rakastettu Helmi kirjoittivat kuvauksen Niken kuolemasta.

Julia Sandelinin (3.2.1940) sanoin: ”Minä kirjoitan tämän jotta se ei unohdu. --- Istuimme pommisuojaan niin koko päivän. --- Sekään ei saanut tapahtua.” Niken äiti käyttää tässä kytevä poliittisen vihan ja tyttären elämän kytkeytymiseen liittyvää surun kieltä. Helmi Lehtonen, Niken rakastettu, kirjoitti kirjeessään Niken isosisar Liisalle 13.3.1940: ”Mikä kansallisen murheen päivä! --- Tuntuu tarkoituksettomalta, että Nikemme otettiin, kun sodan tulos oli tämä. --- Jotain lohtua täytyy hädässään hakea, ja yksi on se, ettei Niken tarvinnut tätäkään surua kokea.” Suomen hallituksen asettama

rauhanvaltuuskunta oli saman päivän aamuyöllä allekirjoittanut Moskovan rauhansopimuksen, joka päätti 105-päiväisen talvisodan.

Niken äidin suru ja Niken lesken suru ovat omakohtaisia kirjallisia todistuksia keskellä sotaa. Äidille on tärkeä lohduttautua sillä, että rakas tytär hymyili kuollessaan, ja ettei hän kuollut yksin vaan tutun ja luotettavan ihmisen pitäessä häntä sylissä. Hän haluaa myös välittää jälkipolville tämän kammottavuuden keskellä lohduttavana pitämänsä kuvan. Nike sai myöhemmin nimensä Porin Tyttölyseon sankaritauluun (”Nike Sandelin”) ja Turun Puolalan kouluun (”Elina Sandelin”).

Lopuksi

On surullista, ettemme näe Niken tarinan toisenlaista jatkoa, kytkeytymistä ja loppua: olisivatko Nike ja Helmi päätyneet yhteen asumaan? Miten he olisivat juhlineet, kun homoseksuaaliset teot dekriminalisoitiin vuonna 1971? Nike olisi tuolloin ollut vasta (ja jo) 68-vuotias, mikäli hän olisi saanut elää. Olisiko hän omaksunut lesbon käsitteen?

Niken rakastettu Helmi kirjoitti Niken isovelji Kallelle 19.2.1940, muutamia viikkoja Niken kuoleman jälkeen: ”Raskasta on kulkea ilman rakkaintansa, vaikka kodittomuuden kestääkin.” Niken isosisar Liisalle Helmi kirjoitti kirjeessä 28.8.1940: ”Nike on minua niin sanomattoman lähellä, että usein tuntuu mahdottomalta, etten voi häneen käsin koskettaa. Siinä on kaipauksen kipeä kohta.” Hän piti kirjeitse ja kotivisiitein yhteyttä Niken isoveljen Kallen kautta Niken sukuun ainakin vuoteen 1972 asti, siis yli 30 vuotta Niken kuoleman jälkeen. Helmi eli korkeaan ikään ja kuoli vuonna 1988. Hänet on haudattu yhteiseen hautaan sisarensa kanssa, jonka kanssa eli yhdessä loppuvuotensa Turussa (kuten tekivät myös Niken isosisaret Liisa ja Eeva, jotka elivät vanhuuttaan yhdessä Porvoossa), joten on todennäköistä, ettei Helmi ainakaan (hetero)avioitunut.

Niken ja Helmin tarina vie klassisen lesbotutkimuksen ajatukseen ”not a passing phase” (Lesbian History Group 1989, 1–3), jonka mukaan tietomme historiasta on luonnosmaista ja epäselvää kunnes saamme kuvauksia myös naisuhteissa eläneiden naisten kokemuksista. Toinen tärkeä lesbohistorian tutkimuksen ajatus on ”surpassing the love of men” (Faderman 1981). Sen analyttinen voima on korostaa kulttuurihistorian tutkimista myös detaljisen aineiston kautta, jotta voidaan ymmärtää mitä naisuhteissa eläminen on tarkoittanut menneisyyden naisille.

Kirjallisuus

- Aho, Juhani. 1905. ”Tuomiokello.” Teoksessa *Valikoima lastuja*. Valikoima kouluja varten. Tekijän toimittama. Porvoo: WSOY, 116–122.
- Faderman, Lillian. 1981. *Surpassing the love of men: romantic friendship and love between women from the Renaissance to the present*. New York: William Morrow.
- Forma, Pauli et al. 2004. *Artikkeleita kunnallisesta eläkejärjestelmästä*. Helsinki: Kuntien eläkevakuutus, 12.
- Frigren, Pirta. 2009. ”Kaupungin wierustalla” – Porin kaupungin rajojen ulkopuolella asuneiden kaupunkilaisuus ja alueen aikalaisulottuvuudet 1852–1864. Historian ja etnologian laitos, pro gradu. Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/23778/1/URN%3ANBN%3Afi%3Aju-201005261936.pdf> (Tarkistettu 28.5.2024.)
- Kallas, Aino. 1920–1926. *Päiväkirja vuosilta 1920–1926*. Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino. 1945. *Kanssavaeltajia ja ohikulkijoita: Muistoja ja muotokuvia*. Helsinki: Otava.
- Kansallisbiografia. 2024. *Suomen papisto*. <https://kansallisbiografia.fi/papisto/henkilo/2431> (Tarkistettu 28.5.2024.)
- Karhunen, Eeva. 2024. *Edelläkävijät. Anna Palmroos 1863–1952*. Käsikirjoitus kirjaksi.
- Koskimies, Hildur (toim). 1920. *Porin suomenkielinen yksityistytökoulu 1880–1920: muistojulkaisu*. Pori: Satakunnan kirjateollisuus.
- Kuusikari, Sanna. 2017. ”Jokiwesi ja hyvä hoito” – Porin yleiset saunat 1860–1910. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta, Historian laitos, pro gradu. Tampereen yliopisto. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/100993> (Tarkistettu 28.5.2024.)
- Lehtonen, Helmi. 1940. *Kirje 13.3. 1940: Liisa rakas*. Sandelinien yksityisarkisto.
- Lesbian History Group. 1989. *Not a Passing Phase. Reclaiming Lesbians in History 1840–1985*. Lontoo: The Women’s Press.
- Mosse, George Lachmann. 1985. *Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*. New York: Howard Fertig.
- Männistö, Jyrki. 2014. ”Elämän ja koulun vaatimukset. Oppikoulujen opetus- ja lukusuunnitelmien muutostarpeet vuosina 1918–1939.” *Koulu ja menneisyys* 52, 142–175. <https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/99861/57469> (Tarkistettu 28.5.2024.)
- Parikka, Laura. 2022. *Kuuliaisuus, siveys ja hyvät tavat. Tyttöoppikoulun merkitys kasvattajana oppilaiden muistoissa 1930-luvulta 1970-luvulle*. Kasvatustiede, pro gradu. Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/ff8a35d1-dfe0-4b85-906c-6fc0deb223d7/content> (Tarkistettu 28.5.2024.)
- Pulkkinen, Tuija ja Sorainen, Antu. 2011. *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen – poliittisen käsitteen historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rintanen, Irja ja Kärkkäinen, Irja. 1955. *Porin suomenkielinen yksityistytökoulu – Porin tyttölyseo 1880–1955, historiikki ja matrikkeli*. Vammala: Vammalan kirjapaino Oy.
- Rubin, Gayle. 2011. *Deviations: A Gayle S. Rubin Reader*. New York: Duke University Press.
- Saarinen, Juhani. 1972. *Porin historia III*. Porin kaupunki 1972, 215–221.
- Sandelin, Julia. 1940. *Niken hautajaiset 3.2.1940*. Käsin kirjoitettu muistiinpano. Sandelinien yksityisarkisto.
- Sandelin, Kalle (Kaarle Laurentius). 1913–1983. *Päiväkirja 15.2.1913–9.10.1983*. Sandelinien yksityisarkisto.
- Sandelin, Liisa (Maria Elisabeth). 1918. *Runovihko*. Sandelinien yksityisarkisto.
- Sandelin, Nike (Elina Eunike). 1917. *Päiväkirja I: 15.1.1917–24.4.1917*. Porin Tyttölyseo, IV luokka. Sandelinien yksityisarkisto.
- Sandelin, Nike (Elina Eunike). 1917–1919. *Päiväkirja II: 26.4.–24.6.1917 / 20.1.1919–1.9.1920*. Porin Tyttölyseo, IV ja VI luokka. Sandelinien yksityisarkisto.
- Satakunnan Kansa. 2018. *Vielä 1800-luvulla Porin porvaristo oli valtaosin ruotsinkielistä – Minne toinen kotimainen katosi?* 19.5.2018. <https://www.satakunnankansa.fi/satakunta/art-2000007161101.html> (Tarkistettu 28.5.2024.)
- Satakunnan Sanomat. 1915. *Lilli Kiianlinnan kuolinilmoitus*. 22.1.1915.
- Sorainen, Antu. 2005. *Rikollisia sattumalta? Naisten keskinäistä haureutta koskevat oikeudenkäynnit 1950-luvun Itä-Suomessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/items/3dc3cfd4-b9f9-4c12-ae59-1bbcc9e5e682> (Tarkistettu 28.5.2024.)

- Sorainen, Antu. 2011. "Siveellisyys ja seksuaalisuus suomen rikosoikeustieteessä." Teoksessa *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historiaa*, toimittaneet Tuija Pulkkinen ja Antu Sorainen, 192–239. Helsinki: SKS.
- Sorainen, Antu. 2022. "Protoqueereista naisista ja rumuudesta Merete Mazzarellan 'vampyyrikirjoissa' – Alma Söderhjelm ja Toini Topelius." Teoksessa *Tekstin nautinnosta. Kuvan luennasta kirjoittamisen aktiin*, toimittanut Asta Kihlman. Helsinki: SKS, 395–414.
- Sorainen, Antu. 2024 (tulossa). "Anarkistinen Naiskahvila Ekstaasi. Poliittisen lesbon ja kansainvälistyvän protoqueer-aktivismiin pulppuaminen." Teoksessa *Liikettä ja vastarintaa: kirjoituksia queer- ja transaktivismista*, toimittaneet Varpu Alasuutari, Lotta Kähkönen ja Tuula Juvonen. Helsinki: Gaudeamus.
- Steakley, James D. 2002. "Europe in the 1930s: A Gay History Panel." *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies* 8 (3): 297–299.
- Teinonen, Markku. 1984. *Porilainen perhe 1881–1931*. Turku: Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 12.
- Wuolijoki, Hella. 1945. *Koulutyttöinä Tartossa vuosina 1901–1904*. Helsinki: Tammi.